

KÖNYVISMERTETÉSEK.

DR. ROSKA MÁRTON: **Az Ősrégészet Kézikönyve. II. Az újabb kőkor.** — Cluj. Kolozsvár. Minerva irodalmi és nyomdai műintézet r.-t. 1927.

Dr. Roska Márton tiszteletreméltó vállalkozása, hogy magyar kézikönyvet adjon az őskor iránt érdeklődő magyar közönség kezébe, az előttünk fekvő második kötetrel hagyta háta mögött a legnehezebb lépést. Az újabb kőkor régebbi szakaszának kronológiája, az úgynevezett átmeneti kultúrák miként való felsorakoztatása a hiatus kitöltésére, az ősrégészet legaktuálisabb problémája. A fejlettebb szakasz kultúrája pedig területileg, időrendileg, fajilag annyira szétágazó, bizonyos közös jelenségek mellett is annyi különbséget mutat, hogy bizony nehéz benne az evolúció Ariadne-fonalát meglegelni.

Az átmeneti kultúrák kérdésének mai állásáról rövid, szabatos összefoglalásban tájékoztat a szerző és teljes világításba helyezi azokat a területileg egymástól távolfekvő emlékcsoportokat, amelyek szorosabban vagy lazábban kapcsolódó láncszemekként a palaeolithikumtól a kifejlett neolithikumhoz elvezetnek. A későbbi fejlődési fokok leleteiből pedig oly anyagot mutat be, amely magán viseli azt a bélyeget, hogy egy életen át tudatos munkával gyűjtött ismeretek dús tárházából való. Azok az utolsó betűig helytálló fejtegetések, amellyel a szerző a jelen kötet második részét (29. oldal) bevezeti, azt is elárulják, hogy az eligazodás Ariadne fonalának is birtokában van. Mégis azzal az érzéssel tesszük le

a könyvet, hogy az olvasónak nem adta a kezébe ezt a fonalat, hanem reábizta, hogy keresse meg az elébe tárt gazdag sorozatokban. Ennek oka az, hogy szerző nem tartotta be következetesen azt a célkitűzést, amely szerint: az egyedül helyes eljárás, ha előbb az egyes kulturális szempontból határozottan elkülönülő területeket vesszük vizsgálat alá s ha a részekkel tisztában vagyunk, iparkodunk az egészre illő törvényt levezetni. Szerző könyve két helyen is ad rövid, igen rövid jellemzést ezekről a kultúráiról elhatárolható területekről (29—43. és 79—85. l.), az anyagot azonban «A neolithikum ősemberének külső életmegnyilvánulásai» főcím, «anyagi kultúrák» és «szellemi kultúrkincsek» alcímek alatt számos fejezetre fölosztva tárgyalja. Ezek a fejezetek külön-külön igen talpraesett kis monografiák, egyikök-másikuk a területi elterjedés szerint, mások a tipológiai fejlődés rendje szerint megvizsgált, egy ismeretekben gazdag, meg gondolt szakember ítélete által megvilágított anyaggal. Az egyes területi kultúrák határait azonban teljesen elmoszák az elkerülhetlen ismétlődések s ha valaki a könyvből Észak-Európa vagy a Földközi-tenger partvidékének kultúrájáról akar fogalmat alkotni, végig kell böngésznie a kötetet. Szerző előtt sok tiszteletreméltó, sőt tekintélyes külföldi kézikönyvíró járt ezen az úton, azok is megnehezítették az anyagban való eligazodást. Az említett kézikönyveknél becsesebb reánk nézve Roska könyve, mert a bemutatott demonstratív anyagban az általa legjob-

ban ismert, részben általa föltárt erdélyi, keletmagyarországi és román leleteket illeti meg mindenütt az első hely, így közvetlenebb, kézzelfoghatóbb, tanulságosabb minden magyar kutatóra; csak sajnálhatjuk, — magyar könyvről lévén szó — amely valószínűleg hosszú időn fog ősrégészeinknek látkört fejlesztő, hasznos útmutató gyanánt szolgálni, hogy szerző nem vonta be ebbe a behatóbb tárgyalás keretébe az egész középdunai medencét, főleg a magyarországi anyagot, amelyről Lengyelen kívül alig esik szó. Nem ismerjük meg például szerzőnek a véleményét azokról az alföldi szalagdíszes cserepekről, amelyekre először Reinecke irányította a figyelmet (Arch. Ért. 1896. 289—294.) s amelyek azóta számtalan helyen kerültek felszínre, nem a lóci zsinages díszű edényről. Nem a barlangokban és szabadégalatti helyeken felszínre jött azon szalagdíszes jellegű emlékekről, amelyeket Bella «bükki keramikának» nevez s amelyeket már Nyáry aggteleki barlangi ásatásából ismerünk. (Nyáry Aggteleki barlang 180—227. ábra.)¹ Ugyanígyen mellőzésben részesült Horvátország, amely pedig mint összekötő tag is fontosnak látszik a krajnai tözeglapok és az Al-Duna neolithkori kultúrája között. Elismerjük, hogy szerzőre nézve az újabban felszínre került leletek megismerése, más államok területén levő vidéki múzeumok átkutatása a jelen körülmények között nem volt lehetséges. De hálás feladat lett volna a régebbi szakirodalom olyféle gondos átvizsgálása, mint amintőre a Dolmen-kérdésben vett szerző magának fáradságot, amikor egy téves vélemény elosztatására régi folyóiratokban elszórt, elfeledett közleményeket kutatott föl. A Dolmen-kérdés tárgyalása, amely 68 lapot foglal el a könyvnek mindössze 410 lapnyi tárgyalási területéből, kinőtt ebből a szűk keretből, ezért célszerűbb lett volna külön tanulmány alakjában

közzétenni s a megalithikus emlékek tárgyalását a könyvben rövidebbre szabni. Nem indokolja ezt a bő tárgyalást az sem, hogy szerzőnek sikerült bebizonyítani, hogy hazánk területét sem hagyta érintetlenül, sőt Erdélyre, úgy látszik, nem is alárendelt jelentőségű az a kulturális áramlat, amely a megalithikus emlékeket létrehozta. Maguk az emlékek, amint a régi, jól megfigyelő kutatók leírásában mutatkoznak, méreteik szerint, inkább a kősírládákhoz állanak közel, felépítésük azonban Dolmenszerű. Ismertetésük, jelentőségük felismerése mindenestre nagy érdeme a szerzőnek, de meg kell hajtani lobogónkat azok előtt a gondos, világosfejű, régi erdélyi kutatók előtt is, akik a múlt század hatvanas éveiben, amikor az ősrégészeti kutatás még gyermekkorát élte, pontos leírását adták ezeknek az emlékeknek.

Kétségtelenül legértékesebb része a könyvnek a keramika ismertetése, bár szerettük volna, ha a Dolmeneknél megtakarítható tárgyalási területet szerző az ősember munkásságának erre az egy-szersmind legfontosabb megnyilvánulására fordította volna, ugyanis ez ma a legmegbízhatóbb tájékoztatónk a *neolithkor* relatív kronológiájában s e mellett helyhezkötttsége révén legerősebb bizonyítéka a faji, illetve kulturális egységeknek. Megkapjuk azért e fejezetben a különböző helyi csoportok rövidre szabott jellemző ismertetését, az egyes idegen keramikai csoportok Magyarországra és Erdélyre való kihatására vonatkozó utalásokat. A zsinages díszű keramikánál, sajnos, csak szerző két régebbi tanulmányára való reámutatás alakjában. A gömbalakú amphoráknál egy amphora bemutatásával, amelyet nem mondanánk ugyan gömbalakú amphorának, mert hiszen széles fenéke és egyáltalán nem gömbalakú teste van, füleinek elhelyezésével, vállának díszítésével azonban kétségtelen bizonyítéka annak, amire szerző felhasználja, t. i. hogy ennek a formának a hatása Erdélybe a Maros

¹ E keramika viszonyát a többi leletekhez Kadić 1910. évi ásatásai tisztázták.

völgyéig át elhatott. Nem lelünk a könyvben hasonló utalást a galléros, vagy amint a szerző mondja, nyakravalós palacknál, amelynek felismerését hazai anyagunkban pedig szintén szerzőnek köszönjük. A tárgyalás súlypontja a fejezetben a festett keramikára esik. Szerző ebben a fejezetben az idevágó anyag alapos ismertetése után Hubert Schmidt nézetéhez csatlakozik. Erdélyt tekinti a festett keramika központjának és keletkezési helyének. Ma már alig lehet helytálló érveket felhozni ez ellen a felfogás ellen és a festő technikának s a vele kapcsolatos ornamentikának Görögországból való származtatása mellett. Legfőlebb az lehet kérdéses, nem inkább az erdély-moldvai határhegységtől délre kell-e keresnünk a keletkezési helyet. Meggyőző szerző érvelése ez ellen a felfogás ellen és a Csehországból való származtatással szemben.² Helytállók kifogásai az ukrán és a déli keramikai csoport erőszakolt egységesítésével szemben (162. l.) is.

Technikailag az erdélyi festett keramikához fűződő ukrán kultúrájánál különbségként az állatornamentika jelen-

létét hangsúlyozza³ és szerencsés kézzel ragad ki az egyébként elütrő jellegű susai leletek közül egy ilyen állatornamentikával díszített cserepet, amikor a susai leleteket Anauval, sőt Kínával együtt az ukrán kultúrkör kisugárzásának mondja. Az a körülmény, hogy az ukrán állatornamentika elemei között az oroszán is fölismerhető, kétségtelen bizonyítéka bizonyos dél felé irányuló összeköttetéseknek, de egyszersmind délről eredő motívumok átvételének is. A kölcsönhatások kérdésében nehéz még ma érvényes ítéletet mondani, a közbeeső területek neolithikumának ismerete nélkül.

Ugyancsak tanulságos része a könyvnek az őskori lakásokkal foglalkozó fejezet, mindannak, amit a lakásokról, alaprajz, felépítés dolgában ismerünk, igen jó összefoglalása, amelyhez hasonlólt külföldi kézikönyvekben sem ismerek. A fejezetben (212. l.) és a könyv egy másik helyén is (364. l.) kísérteni látjuk azonban a régi Foltin János-féle felfogást, amely szerint az ősember valósággal a szemétdombon élt volna s amikor már tűrhetlen volt háza táján a szemét, kénytelen volt azt agyaggal lefojtani. Az két-

² Reánk nézve az utóbbi időben szintén nyert a kérdés jelentőségében az Alföldön ú abbi időben felszínre jött, vagy jobban megismert idevágó leletek révén. A festés technikája nem minden telepen egyforma, vannak égetett vagy csak egyszerűn felrakott festékekkel díszítettek (mint pl. a herpályiak). Vastag, fehér, felrakott festés Vučedol, Szarvas (Szlavónia) ornamentikájára emlékeztet a somodori csőtálpú tálon. Végül a sátorlajújhelyi leletek, a bükk keramikához fűződő jellegű kísérőleletekkel és a festésnek fénylő voltával, amely más festékanyagok, illetve más keverési technika alkalmazását sejteti s némely a Wiener Naturhistorisches Museumban levő bukovinai edényre emlékeztet. Ezeket a technikai kérdéseket csak analízis útján lehetne eldönteni. Ösztönzésemre 1913-ban Gaspáretz Géza kezdett ily vizsgálatokba erősdí, sátorlajújhelyi és ez eszmét nagy lelkesedéssel fogadó Hubert Schmidt szívességéből cucuteni cserepeken. A sokoldalú, lelkes Gaspáretz halála s idegrendszerének azt megelőző összeroppanása megheiusította a vizs-

gálat eredményéhez fűzött reményünket. A fonalat azonban újból fel kellene venni, meg vagyok győződve, hogy a technika ismerete sokban hozzájárulhatna az eredet és kölcsönhatások kérdésének tisztázásához. Szükséges volna e mellett a festett keramikát nyújtó telepek, mint Tiszapolgár, Sátorlajújhely beható vizsgálata, rétegezésük megismerése. Egyéb telepeink is hozhatnak meglepetéseket. Ipolyi Szihalomról említ cseresznyepiros grafitos cserepeket, amelyeket ő rómaiaknak tart, ha leírása pontos, úgy Hallstatt-koriaknak kellene a cserepeknek lenniök, de nem lehetetlen, hogy egyszerű fekete festéket nézett grafitnak.

³ Erdélyben sajátságosképpen nemcsak festett, plasztikus díszítményként alkalmazva sem látunk állatalakot az edényeken. Tordoson pedig gyakori az emberalak olyanféle ornamentális felhasználása, aminőt Magyarországból, Szarvas vidékéről és az Aranka-menti halmokból ismerünk és amelyeknek cyprosi analógiáira már Reinecke figyelmeztetett. A. É. 1898. 97–103.

ségtelen, hogy a tisztaság és higiénia iránti érzékről a mai értelemben alig lehet az ősebernél szó és nagyon találó szerző hasonlata, amellyel a cigányok szennyhez edzettségével hasonlítja össze az ősember tisztaság iránti érzékét. Feltevé, hogy nem vonatkoztatja ezt az olyan kultúrszínvonalon álló őstelepekre, mint például Erőd, amelyről helyesen jegyzi meg Childe (*The Dawn of the European Civilisation*. 153. l.), hogy ez nem is földműves kultúra. Kétségtelen helyes észleleten alapul egyébként maga a föltevés is, mert az alföldi ú. n. terramárás telepek rétegsorrendjében következetesen ismétlődik a hamu- és törmelék-rétegre felrakott, vízszintesen elegyengedett agyagfeltöltés. Ámde ezek a telepek, mint Tószeg példája mutatja, zárt csoportokat, sőt úgy lehet utcatorokat alkotó házakból állanak, amelyek közt itt-ott megtaláljuk a ház északi oldalán álló kis hamús és hulladékvermet, amelynek kiásása és a hamu naponkénti eltakarítása sokkal kisebb fáradság, mint a nagykiterjedésű agyagfeltöltésekhez szükséges földtömeg kiásása, távolról felhordása, hiszen ehhez százszorosan nagyobb földtömeget kellett fogyatékos szállítóeszközökkel megmozgatniok. Más magyarázatát kell ennek a rétegezésnek keresnünk. A felhalmozott agyagrétegek nemcsak hamut, egyéb égési termékeket, kormot, megszzenesedett fát, kétszer kiégett edénycserepeket, kiégett faltapasztöredékeket is borítanak, jeléül annak, hogy tűzvész, épületek leégése, előzte meg a feltöltés munkáját. Ilyen nagy pusztulás, épületek leégése, új építkezés szüksége, már indokolná ezt. A szemét elhordása sokkal könnyebb lett volna a feltöltésnél.⁴ Természetesen ott éktelen-

kedhettek a házak közt a kisebb-nagyobb szemétdombok is, amelyeket a romok eltakarításával együtt szintén elegyengettek az agyaggal való elborítás előtt, sőt megvan a lehetősége annak is, hogy a telep kiterjeszkedésével annak régi szemétkerakodó helyét kellett agyaggal leborítani. Agyagfeltöltés felhalmozása egyébként ma is szokásos az alföldi építkezésnél, akár új házat emelnek, akár a régi helyén újítják meg a lakást.

Tanulságosan egészítik ki az ásatások által felszínre jött alaprajzokat, a felépítés szempontjából, a házmodellek és a házak őskori ábrázolatai. Az a tordosi agyagedény, amelyet szerző ezek között bemutat, igen érdekes (139. ábra). Nem tartanám azonban kétségtelennek róla, hogy házmodell. Az előrészen levő fej nagy mérettel való hangsúlyozása, a hát, szerző szerint tető, hajlott alsó és felső vonala, a tollazatot, esetleg vesszőfonást, utánozni látszó díszítés, bennem egész más gondolatot kelt, amelyet némi analógiák is támogatnak, ezeket most nem áll módomban felsorolni, egyébként is a tárgyat csak az itt bemutatott rajzból ismerem s ezért a mondottakra nézve is bizonyos főntartással élek.

Igazat adunk szerzőnek abban is, hogy nem követi a német ősrégészeket azon az úton, amely faji etnografiát csinál az ősrégészetből, ez egyelőre nem kézikönyvbe való, hanem szaktanulmányok körébe. Az ősrégészet ez új célkitűzése fölött azonban már nem lehet közlegyintéssel napirendre térni, szükségkép magával hozza ezt az ősrégészet fejlődése, amely ismereteinek mai fokán a kultúrtörténeti jelenségek mögött a mozgató erőt, a kultúrát létrehozó és hordozó emberfajt keresi. A kölcsönhatásokat igyek-

⁴ Nem gondolunk itt a terramárás hasonló jelenségének Pigorini által kigondolt magyarázatára, a *szándékos felégetésre*, e szándékos felégetéssel szemben ugyanaz az ellenérvünk, mint a szemét lefojtásával szemben, a munkaórási volta. E mellett szándékos felégetés ese-

tén föltétlenül eltávolították volna a házak belsőjéből házi felszerelésüket, pedig éppen e leégett házak adják a leggazdagabb leletanyagot. A tűz e sűrűn álló gyúlékony anyagból épült házakban amúgy is igen gyakori lehetett, aligha tartották azt kíváncsnak szándékosan is földégni.

szik megállapítani s valójában a tisztán kultúrtörténeti érdeklődés helyére történelmi jellegű érdeklődés lép, amely a most élő nemzetek őseinek az írott történelem látkörén túl eső emlékeivel igyekszik azonosítani az egyes őskori leletcsoportokat. Ezáltal lett az ősrégészet a németekre nézve nemzeti tudomány és jórészt ennek köszöni óriási fellendülését, ennek a közönség széleskörű érdeklődését és az őskori emlékek hathatós törvényes védelmét. Sajnos, reánk, Közép-Európában élőkre nem olyan egyszerű ez a kérdés, mint a germán északra, mégsem kételkedem abban, hogy idővel itt is sikerül antropológiai és leletvizsgálatok alapján és főleg az úgynevezett települési archaológia (Siedlungsarchaologie) művelésével faji csoportokat elkülöníteni egymástól, de ettől még nagyon messze vagyunk. Az út azonban, amely oda vezet, semmivel sem bizonytalanabb következtetéseken épül fel, mintha a természethűségre egyáltalán nem törekvő őskori kisplasztikai emlékeknek a termékenységi hangsúlyozását célzó formai túlzásaiból, az őskorban itt élő népek testi sajátosságaira akarunk következtetni.

Az, hogy a szerző valóban az újabb kőkor minden jelentékeny kérdésére kiterjedő anyagot gyűjtött össze a kötetben, talán eléggé kitűnik a már eddig kiragadott szemelvényekből. Évek komoly, kitartó munkája volt ehhez szükséges. Ez a gondosan összeállított anyag sajtó alá adás előtt azonban igényelt volna még egy gondos utolsó simítást és gondos átnézést az imprimatur előtt is. Ezzel el lehetett volna kerülni a megdöbbentően sok csúnya sajtóhibát, amelyek néhol sorozatosan ismétlődnek, hogy, rosszakaratot nem tételezhetve föl, idegen nyelvű szedőre kell gondolnunk. De el lehetett volna kerülni a jegyzetek felcserélődését (v. ö. 500. jegyzet a 345. lapon), és a kisebb elírásokat is.

A «Tiefstich» keramika és a «Stichband» keramika jelölésére használt «tüz-

delt» szó igen gyakran «tüzedelt» alakban fordul elő. A 281. lapon nem teszi értethetővé szerző, hogy miből tapasztalja, hogy az ősember «halottait a pusztára helyezte s minden védőtakaró nélkül bízta azokat további sorsukra». Az 51. lapon Tószeg közelében helyezi el a nagyrévi Áldozó halmot. A 346. lapon «35 hüvelyk magas kis» edénykét említ. A 262. lapon a «tőzegökről», mint a vörös szarvasmarhafaj őseről beszél. Mivel alig hisszük, hogy az újabb kőkorban az ökörelőállítás operatív műveletét már ismerték volna, szerző itt bizonyára tulokra gondolt s ezzel a helyesbítéssel el is fogadhatjuk ezt a szöveg szerint kissé problematikus hangzó leszámaztatást. A 171. ábra magyarázó szövegében «arképes edényfedőkről» olvasunk. Ez a sietség azonban nemcsak az ilyen jelentéktelen, könnyen felismerhető és a könyv értékén nem rontó elírásokban, itt-ott az anyag rendszerezésében, a könyv beosztásában is megnyilatkozik. «A neolitikum természeti viszonyai, növény- és állatvilága» főcímet szerző például így osztja föl: a) természeti viszonyok; b) növényvilág; c) állatvilág; d) stratigrafia. A stratigrafia nem a természeti viszonyokhoz tartozik, hanem az őskori kutatás módszertanához. Ez a megjegyzés semmit sem akar levonni a stratigrafia című fejezetben elmondottak értékéből, mindazt, ami benne van, célszerű, sőt szükséges is volt elmondani. Hiszen Roskának, mint gyakorlati régésznek, éppen rendkívül gondos stratigrafiai vizsgálatai a főérdeme, de ez is a könyv menetének folytonosságát megszakító betöltés, amelyet célszerűbb lett volna a kronológiára, tipológiára és egyéb módszertani kérdésekre vonatkozó közléseivel egyesítve a könyv elején vagy végén összefoglalni.

A könyv nyelve, egész tárgyalási hangneme komoly, tudományos munkához méltó. Csak itt-ott iníciálta az a tudományos irodalmunkban újabban fellépett szokás, amely tájsozókkal és eredetieskedő

kifejezésekkel igyekeznek zamatosabbá tenni az előadást, sokszor a közérthetőség rovására, mint például a 87. lapon a balta «kiszotyogott a nyéllyukból». A 189. lapon «Volt a nőkéhez hasonló valamelyes bűjbeljük, szokmányuk», ugyanezen a lapon csak «túl-túl akadunk olyan leletre».

Meg kell még emlékezni szerző munkatársáról, a rajzolóról. Az, hogy az illusztrációk nagyon jól vannak megválasztva a szöveg kísérésére, szerző érdeme, az azonban, hogy a rajzok maguk technikai egyszerűségük mellett világosak, instrukciók, a rajzolóé. Csak itt-ott észlelhető egy kis zsúfoltság az elhelyezésben a könyv tipográfiai szépsége rovására.

A könyv gazdagodását jelenti szakirodalmunknak és sok lelkes barátot fog az őskor szerény emlékeinek szerezni, bizonyára tájékozottabb művelőket is. Az ősrégészek új nemzedéke nem lesz kénytelen első ismereteit idegennyelvű, a hazai anyagot kevesebb tájékozottsággal tárgyaló könyvekből szerezni, itt a kötetben készen és a hazai viszonyokhoz alkalmazottan kapja a legszükségesebb tájékoztatást. Ha a könyv ismertetése során szerző egyes nézeteit, véleményem eltérő lévén, bírálattal kísértem, érdemei mellett annak hibáira is reámutattam, mi sem állt tőlem távolabb, mint a munka értékének becsmérése. Szokatlan ez a kijelentés könyvismertetésben és felesleges is volna, ha nem volna arról tudomásom, hogy szerzőt könyve első kötetének e folyóiratban megjelent bírálata igen érzékenyen érintette. Azt a bírálatot pedig elismert tekintélyű szakember írta, akinek bizonyára semmi oka sem volt arra, hogy a tárgyilagosság útjáról letérjen, ami egyébként is távol áll egyéniségétől. Mindenesetre örömdetes, hogy a sértődöttség nem vette el szerző kedvét a további munkától.

Befejező soraiiban szerző «az erdélyi lélekről» emlékezik meg igen meleg hangon és annak a nézetének ad kifejezést, hogy az főbb vonásaiban már az újabb kőkorból kialakult. Én kedvezőbb véle-

ménnyel vagyok az erdélyi lélekről s azt magasabb lelki kultúráltság termékének tartom, mintsem hogy őskori kunyhók homályában keletkezett volna. Úgy gondolom azonban, hogy e kérdés fejtegetése kívül esik az ősrégészet tanulmányi körén.

Dr. Márton Lajos.

HEINRICH SCHÄFER: **Aegyptische und heutige Kunst. Zur Stellung der ägyptischen in der Weltkunst. Die Antike**, Bd. III. Heft 3. Berlin und Leipzig, De Gruyter 1927. Folyóiratokban megjelent egyes cikkekről nem szokás külön ismertetést írni. Az előttünk fekvő munka esetében mégis helyénvalónak tartunk egy rövid megbeszélést, figyelemmel egyrészt a szerző tudományos tekintélyére, másrészt a tartalomnak az antik művészet általános megítélése szempontjából is nagy fontosságára.

Schäfer vizsgálódásainak középpontjába azt a lényegbeli eltérést állítja, mely egyrészt a nálunk szokásos ábrázolásmód, másrészt az egyiptomiak ábrázolásmódja között fennáll, még pedig a kerek plasztika és a reliefszobrászat terén egyaránt. Ez az eltérés az egyiptomi ábrázolásoknak Schäfer által úgynevezett «merőleges rátekintés»-éből (Geradaufsichtigkeit) származik, vagyis abból, hogy az egyiptomiak «az alakokat és azok részeit úgy rajzolták, mintha azok síkjaira a látás iránya állandóan merőleges volna». A primitív népek és a gyermekek ábrázolásmódja ma is ezen alapul. Az ilyen «merőleges rátekintés»-sel dolgozó művésztől a mi «képszerű» (sehbildmässig) ábrázolásmódunkhoz való átmenet, Schäfer szerint, nem egy általános, vagy legalább is több különböző helyen végbemenő természetes fejlődési folyamat eredménye, hanem egyedül a görög szellemnek nagyszerű vívmánya. Amint így egyrészt minden képszerűen ábrázoló művészet, közvetlenül vagy közvetve, a görögség hatására megy vissza, úgy másrészt a művészi meglátás módjának ezáltal magával hozott átalakulása, annak